

Litteratur

Åboländska orter och namn

Vår främste kännare av sydvästfinländska ortnamn och dialekter, Kurt Zilliacus, har inför och efter sin pensionering som chef för Byrån för svenska språket utvecklat en glädjande produktivitet inom sina två specialiteter. År 1989 kom *Skärgårdsnamn* där han sammanfattar de allmänna resultaten av tjugo års arbete med ortnamnen i våra skärgårdsområden – en bok som utan tvivel kommer att förbli ett standardverk inom vår namnforskning. Tre år senare publicerade han *Åboländska* som är en klar och koncis redogörelse för huvudresultaten av författarens fyrtioåriga umgänge med de åboländska dialekterna. Däremellan redigerade Kurt Zilliacus "*Finska skären*", där han tillsammans med några kolleger inom angränsande fack sammanfattade den nyaste forskningens rön om folk och språk inom det område som en gång i tiden benämndes "Finska skären", alltså den skärgård som sedan 1920-talet kallas Åboland.

I årets bok, *Orter och Namn i "Finska skären"*, rör sig Kurt Zilliacus åter i de bekanta vattnen i sydvästra Finland och fortsätter alltså sina åboländska namnstudier. Han tar upp särskilt intressanta namn och namntyper, försöker urskilja olika åldersskikt bland ortnamnen och tolka namnens vittnesbörd om Kimitobygdens, Houtskärs och Korpos äldsta bebyggelsehistoria. Han återkommer också till ett motiv ur *Skärgårdsnamn*: den omdiskuterade medeltida (slutet av 1200-talet) danska beskrivningen av farleden genom Skärgårdshavet och vidare längs sydkusten med hållpunkter som *Lynæbøtæ*, *Fyghelde*, *Thiycækær*, *Aspæsund*, *Refholm*, *Iurima*, *Aspø*, *Ørsund*, *Hangethe* och *Lowicsund*. I bokens avslutande avsnitt skärskådas ett tema som hela tiden har funnits med i bakgrunden: lån av ortnamn över språkgränsen.

Orter och Namn bygger på ett livslångt umgänge med den åboländska skärgården och dess

inbyggare, och på gedigen kunskap om hur ortnamn kommer till och fungerar. Varje sida i boken vittnar om författarens självsyn, vilket gör att resonemangen om orterna och deras namn framstår som naturliga och övertygande. Zilliacus blir aldrig påstridig och polemisk utan lägger, t.ex. i fråga om medeltidsfarleden längs sydkusten, bara fram enkla fakta baserade på egna erfarenheter och på närläsning av grundkartan och dess höjdkurvor. För läsaren kommer Zilliacus argument och slutsatser därmed att verka självklara, och den tidigare forskningens avvikande tolkningar ofta att te sig som verklighetsfrämmande tankefoster ur avskärmade studerkamrar.

Författarens strävan efter konkretion kommer också till synes i den språkliga och typografiska formen. Språkformen är föredömligt populärvetenskaplig: genomarbetad, klar och på intet sätt insmickrande eller banaliserad. Författaren vet vad han vill, och läsaren begriper honom. Allt är klart tänkt och klart sagt. De många kartskisserna och fotografierna har sin bestämda uppgift som de fyller i samspel med den löpande texten; de är inte prydnader som satts in i efterhand. Att boken är vackert tryckt och har fått en tilltalande typografisk utformning hör också till bilden av Kurt Zilliacus som populärvetenskaplig författare.

Av inledningen till *Åboländska* kan man få intrycket att boken var resultatet av en skrivbordsstädning inför uppbrottet från Byrån för svenska språket. Också *Orter och Namn* innehåller kanske en del gammalt material ur Zilliacus skrivbordslådor, värdefullt material som nu görs tillgängligt för en vidare krets. De zilliacuska skrivbordslådorna är förhoppningsvis inte tömda i och med *Orter och Namn*. Många väntar på resultaten av den fortsatta röjningen.

Peter Slotte

Kurt Zilliacus, *Orter och Namn i "Finska skären"*. Konstsamfundet. Helsingfors 1994. 149 s.

Namn på språk

Finlands standardiseringsförbund har gett ut en ny standard som heter *Beteckningar för namn på språk*. I den ingår bokstavs-beteckningar för olika språk (t.ex. *fi* eller *fin* för *finska*). Förkortningarna kan användas i ordlistor eller i andra sammanhang där det är praktiskt med en kort beteckning för ett visst språk.

Men standarden kommer framför allt till användning som ordlista, eftersom det i den ingår finska, svenska, isländska, norska, danska, engelska och franska namn på över 300 språk. Alla de som någon gång har funderat på vad t.ex. *abhaasi*, *karakalpakki* och *vepsä* heter på svenska kan nu slå upp i listan och får då veta att det är fråga om *abchaziska*, *karakalpakiska* och *vepsiska*.

CS

Kielten nimien tunnuksset. Beteckningar för namn på språk. SFS-ISO 639. Suomen standardisoimisliitto 1993. 62 sidor.

Finsk-svensk högskoleterminologi

En liten finsk-svensk ordlista som innehåller termer med anknytning till högskolevärlden har sammanställts av Eyvor Lindgren-Schauman vid Helsingfors universitet. Bland orden i ordlistan finns bl.a. *nimikirja* (matrikel), *oheislukemisto* (bredvidläsning), *opetustaito* (undervisningsförmåga), *suuntautumisvaihtoehto* (inriktningsalternativ). Till den finsk-svenska ordlistan hör också ett svenskt register. Kompendiet är gjort med tanke på förhållandena vid Helsingfors universitet och innehåller därför även finska och svenska namn på alla institutioner och utbildningsprogram vid universitetet. *Finsk-svensk högskoleterminologi* kostar 10 mk och kan beställas per fax från Helsingfors universitet (fax 90-191 21 76). Skicka faxet till John Fredriksson, Svenska och internationella ärenden, Helsingfors universitet.

CS

Finsk-svensk högskoleterminologi. Sammanställd av Eyvor Lindgren-Schauman. Helsingfors 1994. 33 sidor.

Svenska ord och svensk ordforskning

Vad kan man när man kan ett ord? Vad kan å ena sidan en person med ett visst språk som modersmål om orden i sitt språk och vad skall å andra sidan en person som lär sig ett främmande språk lära sig om orden i detta språk? De här frågorna är utgångspunkten för de första kapitlen i Sven-Göran Malmgrens bok *Svensk lexikologi*. Boken är en presentation av lexikologins grundbegrepp och termer, av vad man inom den lexikologiska forskningen kommit fram till i fråga om orden i svenskan. Dessutom ingår en presentation av svenska ordböcker och orddatabaser.

Till de inledande frågorna i boken hör också följande: Vad är ett ord? Hur beskriver man ett ords betydelse? Hur bildas ord (enkla, sammansatta och avledda ord)? Hur kombineras ord med andra ord till konstruktioner? Vad kräver orden i sin omgivning (valens)? Dessa frågor anknyter till den första frågan om vad man skall kunna om ett ord för att behärska det aktivt, dvs. vad man skall ha lagrat i sin hjärna.

Ett långt kapitel i boken ägnas åt ordbildningen och analysen av sammansatta och avledda ord i deras minsta betydelsebärande beståndsdelar (morfem). Rätt ingående behandlas fogen mellan sammansättningslederna, något som kan vara mycket komplicerat. Se bara på de många sätten att bilda sammansättningar med ordet *gata*: *gatu-kök*, *gatykta*, *bakgatsmiljö*. Detta har den som talar svenska som modersmål "lagrat" i sitt "mentala lexikon", medan den som lär sig svenska som främmande språk skall lära sig sammansättningsarna var för sig – och med möda, konstaterar författaren.

Malmgren går igenom de viktigaste avledningsändelserna och deras funktion för ordets betydelse. Ändelserna är grupperade enligt den ordklass det avledda ordet tillhör. Det vanliga är att det avledda ordet har en annan ordklassstillhörighet än det icke-avledda ordet. Avledningsändelsen *-ant/-ent* i substantiv som *deklarant* och *student* hör t.ex. ihop med verb på *-era*. Det avledda substantivet anger vanligen en person som utför verbhandlingen, men sambandet med ett verb kan helt och hållet saknas, som i fråga om substantivet *dissident*.

Ett eget kapitel i boken får ordböckerna, det traditionella sättet att beskriva ett språks ordförråd. Malmgren presenterar ett antal svenska ord-

böcker av olika typer. Kapitlet är samtidigt också en genomgång av ett antal centrala lexikografiska termer och en hjälpreda för den som vill veta vad de olika ordböckerna kan användas till, vilket slag av uppgifter man kan hitta i dem. De flesta ordböcker är i viss mån specialiserade så att de beskriver bara en del av uppslagsordens egenskaper. Svensk ordbok t.ex. är framför allt en definitionsordbok. Där kan ordbokens användare efter varje uppslagsord hitta en beskrivning av uppslagsordets betydelse. Malmgren jämför Svensk ordbok med två andra svenska definitionsordböcker, Bonniers svenska ordbok och Svenska ord i LEXIN-serien. Han går igenom artiklarna *plan* i dessa tre ordböcker och visar hur ordböckerna med hjälp av artikelstruktur och språkprov beskriver ett uppslagsords betydelsestruktur.

Svensk handordbok i sin tur beskriver ordens kombinatoriska egenskaper, dvs. de konstruktioner och fraser som orden ingår i, medan Svenska Akademiens ordbok (SAOB) är en historisk ordbok som framför allt innehåller definitioner och rikligt med språkprov, men också böjnings- och uttalsuppgifter. I Malmgrens bok finns dessutom en bilaga med sidor eller uppslag från några av de presenterade ordböckerna.

I fråga om bruket av datorer inom ordforskning- en vill författaren täppa till en lucka som enligt honom funnits på detta område. Han har saknat språkvetarens (eller den intresserade amatörens, alltså inte datorexpertens) perspektiv på ämnet språk och datorer. För analys av stora textmängder, t.ex. av en författares hela författarskap eller av vad de svenska riksdagsmännen sagt i riksdagen under ett år, är datorn nödvändig. Den erbjuder möjligheter till forskning som inte kunnat genomföras tidigare. Ett rafflande exempel i boken visar hur frasen *ökade klyftor* under riksdagsåret 1978–79 var en "socialdemokratisk" fras som speciellt ofta användes av Olof Palme. Datorn gör det möjligt att visa hur partierna och politikerna profilerar sig språkligt.

Dagens stora ordboksprojekt baserar sig på lexikaliska databaser i vilka det är möjligt att söka t.ex. olika böjningstyper var för sig. Det nyaste projektet är Nationalencyklopedins ordbok med sin databas. Också materialet i Svenska Akademiens ordbok finns nu lagrat i en databas. Här kan den intresserade genom en kombinerad sökning t.ex. få fram en kronologiskt ordnad lista över engelska, franska eller tyska lånord i svenskan.

Svensk lexikologi är i första hand skriven som

en lärobok, en kursbok för lärarutbildningen och för svenskundervisningen på universitetsnivå. De centrala termerna är tryckta med fetstil och tas upp några i taget så att läsaren lätt kan följa författarens tankegång. Efter varje avsnitt följer några övningsuppgifter med vilkas hjälp läsaren kan tillämpa det han läst i praktiken. Speciellt efter kapitlet om ordböcker är uppgifterna många och läsaren får där en praktisk handledning i ordboksanvändning. En del av uppgifterna kan lösas med hjälp av den bilaga som finns sist i boken. Också en amatörlingvist har glädje av övningsuppgifterna. Att bläddra i en ordbok är inte bara ett bläddrande på måfå.

Litteraturhänvisningarna i slutet av boken är inte bara en förteckning rätt och slätt. Till bokens läsarvänlighet bidrar att litteraturhänvisningarna hänför sig till bokens kapitel och är försedda med kommentarer så att den intresserade vet var han kan läsa vidare.

Ilse Cantell

Sven-Göran Malmgren, *Svensk lexikologi*. Studentlitteratur. Lund 1994. 150 sidor.

Språk i Norden 1994

De nordiska språknämndernas och Nordiska språksekretariatets årsskrift har kommit ut. Den här gången handlar de flesta av artiklarna om modersmålsundervisningen i skolan. Genom artiklarna kan man bilda sig en uppfattning om vad som är aktuellt inom modersmålsundervisningen i Norden just nu.

I flera artiklar behandlas läroplansarbetet, som förutom i Finland också har varit aktuellt i Sverige. Tor G Hultman skriver i sin artikel *Vad kommer nya kursplaner i svenska att betyda?* om de nya kursplanerna i grundskolan och gymnasieskolan i Sverige. Han konstaterar bl.a. att det svenska skolverkets förslag i många avseenden bekräftar de förändringar som redan har inträffat i svenskundervisningen. Stora konsekvenser för svenskundervisningen i Sverige kommer de kravnivåer som är kopplade till betygssystemet antagligen att få, anser Hultman. Kraven på eleverna verkar ganska realistiska, t.ex. i fråga om att kunna tillämpa skriftspråkets normer för stavning, meningsbyggnad och användning av skilje-

tecken, vilket är minimikravet för att bli godkänd i sista årskursen i grundskolan. Enligt Hultmans erfarenhet är det få elever som behärskar det här ens då de lämnar gymnasieskolan.

Också de finländska artikelförfattarna behandlar läroplanen. Sven-Erik Hansén skriver i artikeln *Kan läroplanen beakta en minoritets behov?* om läroplansarbetet på svenskt håll i Finland och Anneli Rääkkälä rapporterar från en grammatikarbetsgrupp, som diskuterat grammatikens ställning i modersmålsundervisningen i finska skolor.

CS

Språk i Norden 1994/Sprog i Norden 1994. Årskrift för Nordisk språksekretariat og språknemndene i Norden. Nordisk språksekretariats skrifter 17. Novus forlag, 1994. 194 sidor.

Om "språkliga lilleputtar"

Institutionen för nordiska språk vid Vasa universitet hör till banbrytarna inom forskningen om svenskt fackspråk. Christer Laurén och Marianne Nordman ledde där på 1980-talet projektet *Svenskt fackspråk* och denna forskning har resulterat i många rapporter, publikationer, pro gradu-arbeten, licentiatavhandlingar, doktorsavhandlingar i vardande och inte minst nya projekt, bland annat det pågående POP-projektet (popularisering av vetenskaplig text).

I den mångfasetterade värld som fackspråken utgör har Nordman under en längre tid utforskat och presenterat intressanta resultat från ett tidigare föga undersökt fackspråksområde, som hon givit beteckningen *minilekter*. I år har hon gett ut sina hittillsvarande forskningsresultat i en monografi, *Minilekter. Om de små textgenrernas språk*, som här tas upp till presentation.

Nordmans bok är uppdelad på sju kapitel. Efter en kort och lättläst introduktion i ämnet följer en grundlig genomgång av frågan "Vad är en minilekt?" I kapitlen tre till och med sex presenteras sedan fyra olika minilekter, nämligen språken i matrecept, stickbeskrivningar, väderrapporter och gymnastikprogram. De tre förstnämnda är skrivna minilekter, den sistnämnda är en talad minilekt. Bokens sista kapitel innehåller en avslutande diskussion.

Termen *minilekt* har skapats av Nordman själv. Den är bildad till termen *teknolekt*, som har använts då fackspråk betecknat olika språk knutna till olika fack. "Teknolekterna är alltså fackspråk inom fackspråket", skriver Nordman. *Minilekten* i sin tur kan vara "ett väl avgränsat språk inom en teknolekt eller den kan bilda en egen självständig helhet inom fackspråket i gemen eller t.o.m., även om mycket sällan, en liten helhet utanför fackspråket".

Varför är minilekterna intressanta? Nordman ställer frågan och ger själv några svar. De erbjuder begränsade och väl sammanhållna områden för fackspråksstudier. Deras struktur är oftast starkt standardiserad, varför de är lämpliga att testa maskinöversättning på. Det har visat sig att datorstödd översättning kan vara problematisk t.o.m. inom ett till synes så enkelt område som en minilekt. Finska och franska väderrapporter kan t.ex. skilja sig avsevärt i fråga om stilen och än så länge finns det problem vid maskinöversättning, även om just maskinöversättningen av väderrapporter är välutvecklad. Det finns också undersökningar som visar att t.ex. specialiserade texter på olika språk inom samma fackområden tenderar att utveckla likheter. Alltså ett tvärkulturellt fenomen.

Minilekterna används för ett begränsat antal funktioner, vanligen för att beskriva, rapportera eller ge direktiv. Det är glädjande att två av de minilekter som Nordman beskriver i så hög grad tillhör kvinnovärlden, nämligen språket i matrecept samt stickbeskrivningar.

De fyra skilda undersökningarna har samma grundstruktur. Nordman tar upp bakgrund, material och syfte, typografi och layout, struktur, syntax, ordförråd och ordval, och avslutar varje avsnitt med sina slutsatser. Den välstrukturerade uppläggningsen gör det lätt att hitta och man kan också hoppa runt i boken efter eget intresse. Matreceptens språk presenteras i en större undersökning än de tre andra områdena. Utöver matrecept på svenska tar Nordman också upp matrecept ur nordisk synvinkel och ur en diakronisk aspekt, dvs. hon jämför språket i kokböcker från olika tider. Bl.a. noterar hon att moderna kokböcker har kortare meningar än de äldre. Matrecept är dock genomgående mycket stereotypa på alla nivåer (t.ex. ordval, syntax, struktur, layout) "för att underlätta mottagarens möjligheter att snabbt och ostörd av kringeffekter följa budskapet". Trots att vissa skillnader över tiden kan iakttas – de följer ofta allmänspråkets utveckling

eller är ett uttryck för rationaliseringar – så tycks matreceptens minilekt vara sig tämligen lik genom åren och även ha många gemensamma drag internationellt.

Vädderrapporterna består av huvudkomponenterna rapport och prognos, språket är överlag stereotyp, ordvalet mer begränsat än i de flesta andra minilekter. Vädderrapporterna innehåller dock ovanligt många adjektiv, ingen oväntad uppgift direkt. Ord som *svag*, *måttlig*, *tilltagande*, *frisk*, *nordlig* känner vi ju alla igen i det sammanhanget. Just för vädderrapporter har det utarbetats olika maskinöversättningsprogram.

Stickbeskrivningar tycks vara en värld för sig, som utgör en typisk minilekt, där stereotypin både strukturellt och språkligt är mycket påtaglig. Nordmans genomgång av de skilda nivåerna av språket i stickbeskrivningarna gav mig – som en gång i tiden var "storstickare", men som aldrig begripit en beskrivning – åtskilliga aha-upplevelser. Denna formelhaftiga minilekt är enligt Nordmans undersökning mycket konservativ och har knappast förändrats genom åren. Kan ingen göra något åt den, trots att det kostar trycksvårta?

Gymnastikprogrammen är enligt Nordman ett bra exempel på en talad minilekt. I instruktionerna undviker man språklig variation både strukturellt, syntaktiskt och ordvalsmässigt för att de ska vara funktionella. Därmed får programmen den stereotypa karaktär som är kännemärket för en minilekt.

Nordman har skrivit en vetenskaplig rapport av hög klass. Den innehåller många resonemang samt kvantitativa och kvalitativa uppgifter som

inte alls tagits upp här. På grund av terminologin kan kanske boken bitvis kännas ogenomtränglig för en lekman, men där finns ändå åtskilligt som kan roa också en sådan och tillfredsställa alldeles vanlig nyfikenhet på språkområden vi alla ofta möter. Det som Nordman kallar för "språkliga lilleputtar" i sitt förord har ibland en stor genomslagskraft i vår vardag. Med sin bok har hon lagt en stabil grund för vidare forskning om minilekter och visat på möjliga forskningsmetoder.

Tuuli Forsgren

Marianne Nordman, *Minilekter. Om de små textgenrernas språk*. Vaasan Yliopiston julkaisu. Tutkimuksia no 178. Språkvetenskap 23. Vaasa 1994. 187 sidor.

Uttalsordlistan är här!

Svensk uttalsordlista, som har utarbetats på Svenska språkbyrån, har nu kommit ut. I ordlistan ingår ca 6 000 ord, som kan välla problem både för svenskspråkiga och finskspråkiga. Uttalsordlistan redovisar för såväl finlandssvenskt som rikssvenskt uttal. Vi återkommer med en närmare presentation i ett senare nummer av Språkbruk.

Svensk uttalsordlista. Forskningscentralen för de inhemska språken. Skrifter 3. Tryckericentralen Ab. Helsingfors 1994. 203 s. Pris 139 mk.

